

Filip CyuńczykUniwersytet w Białymstoku
e-mail: filip.cyunczyk@gmail.com
telefon: +48 85 745 71 53

DOI: 10.15290/mhi.2014.13.01.09

Wydział Prawa Uniwersytetu w Dorpacie i jego polscy studenci do 1918 roku

SUMMARY

University of Dorpat Faculty of Law and its Polish Students up to the year 1918

The paper discusses the Faculty of Law of the University of Dorpat (today the University of Tartu) up to the year 1918, as seen in the context of the Polish students who studied there. After the November Uprising (1930-1931) Dorpat became a special place for Polish students in the XIX century, it being the only university in Russia where instruction was given in a language other than Russian. Young Polish patriots who did not want to study in Russian, travelled to this liberal German language university situated in the city of Tartu. It was for this reason in XIX century that Dorpat became one of the most important places for educating the future Polish elite – politicians, doctors of medicine, lawyers, etc. Today in Poland knowledge of this episode in our history is forgotten. The paper presents an overview of the University of Dorpat including in particular the history of its law faculty, outlines the law faculty's curricula, and references some of the notable Poles who studied there.

Key words: University of Dorpat, legal education, Polish law students, Tsarist Russia

Słowa kluczowe: Uniwersytet w Dorpacie, edukacja prawnicza, polscy studenci prawa, Rosja carska

1. Uniwersytet w Dorpacie i jego Wydział Prawa na przestrzeni dziejów

Tartu, dawniej Dorpat, Jurjew – drugie co do wielkości miasto Estonii, położone w jej południowo-wschodniej części, nad rzeką Embach, od wieków uchodzi za główne centrum życia naukowego i kulturalnego w regionie. Na przestrzeni dziejów zamieszkiwali je przedstawiciele wielu narodów, przenikały się tam różne kręgi kulturowe, religie i języki. Na mieście swoje piętno odcisnęli zarówno Estończycy, jak i dominujący przez wieki w tym regionie Niemcy i Rosjanie. W samym mieście można odnaleźć także polskie

akcetny, takie jak herb i biało-czerwona flaga, nadane ówczesnemu Dorpatowi przez króla Stefana Batorego. Jednak największym skarbem grodu nad rzeką Embach¹ jest jego uniwersytet, z którym miasto od niemal czterech wieków współistnieje i funkcjonuje w ścisłej symbiozie. Szczególna relacja między Dorpatem a jego uczelnią była podkreślana w wielu publikacjach. Pisał o tym m.in. jeden z absolwentów dorpckiego Wydziału Prawa – Gustaw Manteuffel, w swojej książce *Z dziejów Dorpatu i byłego Uniwersytetu Dorpackiego*: „Jeśli nasz dawny Dorpat do najokazalszych miast w kraju nadbałtyckim należał i liczył w roku 1891 przeszło 30 000 mieszkańców zawdzięcza to przeważnie naszej Almae matri Dorpatensi. Gdyby ona nie była podała ręki tylokrotnie ogniem i mieczem niszczoneму grodu, widzielibyśmy nad Embachem lichą mieścinę więcej do osady niżli do miasta podobną”².

Za początek wszechnicy dorpckiej historycy przyjęli 1632 rok. Wtedy to król Szwecji, Gustaw Adolf, podniósł do rangi uniwersytetu założone dwa lata wcześniej gimnazjum³. Nowo utworzona wszechnica nosiła nazwę *Universitas Gustaviana*⁴. Uczelnia była drugą, po Uniwersytecie w Uppsali, szkołą wyższą w Królestwie Szwecji i na niej w głównej mierze wzorowaną. Głównym celem postawionym przed nowo utworzonym uniwersytetem miało być „wykorzenie resztek katolicyzmu i zaszczepienie elementu protestanckiego”⁵. Manteuffel w swojej książce nakreślił dość przygnębiający obraz *Universitas Gustaviana* jako uczelni małej, ubogiej i kształcącej na dość niskim poziomie. Świadczyć o tym miał chociażby fakt, że w czasie oblężenia miasta przez wojska carskie uniwersytecką bibliotekę ukryto we wnętrzu kościoła NMP, gdzie cała zmieściła się we wnętrzu zaledwie jednego ołtarza. Wydział Prawa był jednym z czterech pierwszych fakultetów uruchomionych w Dorpacie. Oprócz niego otwarto także wydziały: medyczny, filozofii i teologii. Jego absolwenci mieli być przygotowani do pracy na wysokich stanowiskach urzędniczych. W okresie szwedzkim szczególną wagę przykładano do nauczania prawa szwedzkiego i rzymskiego. Pierwszym wykładowcą prawa na dorpckim uniwersytecie był dr Heinrich Hein, który prowadził wykłady z obu wspomnianych gałęzi prawa. Ówczesny system kształcenia całkowicie pomijał potrzeby lokalne. Nie prowa-

¹ Estończycy nadali tej rzece nazwę *Emajõgi*, czyli „Rzeka matka”. Jeszcze do XVIII w. Polacy nazywali ją Omwoża, jednak z czasem polska nazwa została wyparta z użycia na rzecz niemieckiej nazwy Embach.

² G. Manteuffel, *Z dziejów Dorpatu i byłego Uniwersytetu Dorpackiego*, Warszawa 1911, s. 35–36.

³ W polskiej literaturze bardzo często można napotkać pogląd, że uniwersytet został założony na bazie kolegium jezuickiego, utworzonego przez Zygmunta III Wazę. Manteuffel twierdził, że bazą założycielską było gimnazjum szwedzkie. „W 1630 roku król Gustaw Adolf założył w Dorpacie gimnazjum, które niebawem – bo już w 1632 roku – na stopę uniwersytetu podniósł”, ibidem, s. 27.

⁴ Jest to nazwa użyta w książce *Z dziejów Dorpatu...*, w wielu publikacjach pojawia się także nazwa *Academia Gustaviana*.

⁵ G. Manteuffel, op. cit., s. 27.

dzono ani zająć z prawa obowiązującego wówczas w inflanckich prowincjach – Estonii i Livonii, ani z prawa niemieckiego, w szczególności prawa lubeckiego, przyjętego i stosowanego przez inflanckie miasta, w których dominował żywioł niemiecki. Dlatego dla wielu mieszkańców prowincji bałtyckich znacznie lepszym rozwiązaniem było podjęcie studiów prawniczych na jednym z uniwersytetów w odległej Rzeszy niż studiowanie u siebie, w Dorpacie.

Wraz z niekorzystnym dla Szwecji rozwojem sytuacji w wojnie z Rosją uczelnia w 1656 roku została ewakuowana do Tallinna, gdzie po kilku latach jej działalność wygasła. Kolejną próbą utworzenia w Dorpacie szwedzkiego uniwersytetu było powołanie w 1689 roku przez króla Karola XI uczelni pod nazwą *Universitas Gustaviana-Carolina*. W tym okresie wykłady z prawa prowadził zaledwie jeden wykładowca. Podobnie jak we wcześniejszym, podstawą nauczania było prawo szwedzkie i prawo rzymskie. Pod wpływem nauk Hugo Grocjusza wprowadzono także pierwsze elementy prawa międzynarodowego i prawa naturalnego. *Universitas Gustaviana-Carolina* nie funkcjonował zbyt długo. Najpierw w obawie przed zbliżającymi się wojskami rosyjskimi został przeniesiony do Parnawy, a w 1710 roku ostatecznie zamknięty.

Samo miasto wskutek wojny z Rosją znalazło się w katastrofalnym położeniu. W 1708 roku wszyscy jego mieszkańcy zostali oskarżeni o zdradę i zesłani nad Wołogdę. Dopiero w 1714 roku Piotr Wielki pozwolił im powrócić do pozostałości grodu nad rzeką Embach. Nieliczni, którzy powrócili zaczęli podnosić Dorpat z ruin. W swojej książce Manteuffel przytoczył relację berlińskiego uczonego, Jana Bernouilli, który odwiedził Dorpat w 1788 roku i miał go „zastać jeszcze niewiele do miasta podobnym”⁶. Sam podróżnik pisał: „Naprawdę dziwnie było chodzić pomiędzy ruinami tak zasłużonego miasta jak Dorpat. Między zniszczonymi domami i materiałami przygotowanymi do budowy nowych. W wielu rejonach nie można zobaczyć żadnych ulic. W miarę przyzwoite były tylko okolice miejsc, gdzie rzeka Embach przecinała miasto”⁷. We wspomnianym okresie miasto liczyło zaledwie 3 300 mieszkańców. W takich okolicznościach nie mogło być mowy o jakiegokolwiek próbie reaktywacji uniwersytetu, mimo że ukaz o ponownym jego otwarciu podpisany został jeszcze w 1783 roku.

Prawdziwy przełom nastąpił kilkanaście lat później, wraz z dojściem do władzy Aleksandra I. Michaił Heller pisał o młodym carze-reformatorze, że „dla Aleksandra tron rosyjski był za ciasny, ponieważ marzył o laurach zbawcy Europy”⁸. W realizacji tego celu mieli mu pomóc inflanccy Niemcy. W państwie Aleksandra uchodzili oni za najbardziej zdyscyplinowaną i najlepiej zorganizowaną grupę etniczną. To oni mieli stworzyć nowe elity rosyjskiej

⁶ Ibidem, s. 33.

⁷ Ibidem, tłumaczenie z niemieckiego – autor.

⁸ M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Kraków 2009, s. 519.

administracji państwowej i zaplecze intelektualne petersburskiego dworu. Poza tym, swój ewentualny awans społeczny mieli zawdzięczać tylko i wyłącznie carowi, co czyniło ich oddanymi sojusznikami panującego. Uniwersytet w Dorpacie został reaktywowany ustawą z dnia 12 września 1803 roku. W tekście aktu znalazło się m.in. stwierdzenie, że „miał pośredniczyć stale w przelewaniu na Cesarstwo Rosyjskie cywilizacji zachodnioeuropejskiej”⁹.

Wraz z całą uczelnią reaktywowany został także Wydział Prawa. W 1802 roku w jego skład weszło sześć katedr zwyczajnych: Prawa Prywatnego i Rzymskiego, Prawa Politycznego, Prawa Zwyczajowego, Prawa materialnego i proceduralnego prowincji Livonii, Prawa materialnego i proceduralnego Estonii i Finlandii, a także Katedra Historii. Ponadto powołano jedną katedrę nadzwyczajną zajmującą się prawem Kurlandii. Badacze dziejów Uniwersytetu w Tartu do grona najznamienitszych wykładowców prawa w tamtym czasie zaliczyli: specjalizującego się w prawie Livonii Johanna L. Muthela, badacza historii prawa prowincji bałtyckich, Friedricha G. von Bunge, cywilistę J. Engelmana, karnistę E. Osenbruggena i profesora prawa rosyjskiego, A. Reutza. W drugiej połowie XIX wieku do tego grona dołączyli jeszcze: jeden ze światowej sławy badaczy prawa międzynarodowego – A. Bulmerincq, i krytyk szkoły prawa natury – C. Bergbohm.

Działalność Uniwersytetu w Dorpacie pod rosyjskim panowaniem należy podzielić na dwa zasadnicze okresy: od 1802 do 1898 i od 1898 roku do pierwszej wojny światowej i ewakuacji uczelni do Woroneża.

Pierwszy okres charakteryzował się jego dużą autonomią zarówno w stosunku do władz carskich, jak i w kwestii wykładanych treści. Władze centralne nie tylko nie ingerowały w wewnętrzne sprawy uczelni, ale bardzo intensywnie stymulowały jej rozwój. O skali pomocy z budżetu centralnego niech świadczy wysokość subwencji przyznanych odrodzonemu uniwersytetowi w latach 1818–1830:

- 1) na zakłady kliniczne 15 000 rubli,
- 2) na rozszerzenie ogrodu botanicznego 31 000 rubli,
- 3) na bibliotekę uniwersytecką 55 000 rubli,
- 4) na amfiteatr anatomiczny 57 000 rubli,
- 5) na manież¹⁰ 65 000 rubli,
- 6) na uzupełnienie obserwatorium astronomicznego 52 000 rubli,
- 7) na podróże naukowe 71 000 rubli¹¹.

Razem 346 000 rubli.

Szczyt swoich wolności dorpacka uczelnia osiągnęła w momencie jej restauracji. Następne lata i okresy panowania kolejnych carów były etapami ograni-

⁹ G. Manteuffel, op. cit., s. 1.

¹⁰ Padok do jazdy konnej i ujeżdżalnie.

¹¹ G. Manteuffel, op. cit., s. 46–47.

czania jej samodzielności i autonomii. Zmiany postępowały małymi krokami, ale systematycznie. Po raz pierwszy Uniwersytet w Dorpacie, a zwłaszcza jego Wydział Prawa, stał się ofiarą carskiej polityki w czasie tzw. mikołajowskiego mrocznego siedmioletnia. W roku 1849 car zażyczył sobie, aby liczba studentów na każdym z uniwersytetów w jego imperium nie przekraczała 300. Jeśli stan osobowy danej uczelni przekraczał tę liczbę, to nabór w jej mury miał być wstrzymany do czasu osiągnięcia porządanej przez władzę liczby żaków. W Dorpacie ograniczenie to nie dotknęło jedynie studiów medycznych i teologii protestanckiej. Manteuffel pisał o tym ukazie: „Co zaś do prawników, filologów, matematyków, astronomów, fizyków, chemików, historyków i filozofów, to uważano w Petersburgu, że lubo może się dać uczuć niekiedy ich brak, lecz ostatecznie cały kraj wybornie i bez nich obejść się może”¹². Wydział Prawa dotknęła także sprawa rektora Uniwersytetu w Dorpacie – Edwarda Osenbruggena. Ten prawnik i wydawca cenionego wówczas pisma naukowego „Dorpater jurishiche Studien” został aresztowany, a po interwencji na dworze petersburskim wydalony z cesarstwa za utrzymywanie kontaktów z przyjaciółką pewnego niemieckiego poety-wolnomyśliciela. Kres szykanom całego środowiska akademickiego w Rosji położyła śmierć Mikołaja I w 1855 roku. W okresie panowania kolejnych carów Uniwersytetowi w Dorpacie udało się wywalczyć zniesienie ograniczeń, a także utrzymać duży zakres swobód. Nieocenione zasługi na tym polu mieli, według Manteuffla, senator Bradke i hrabia Keyserling. Dopiero okres panowania dwóch ostatnich Romanowów spowodował kolejne ograniczenie „dorpactkich wolności”. Pierwszym aktem niewymierzonym jeszcze bezpośrednio w uniwersytet, ale mającym podkopać jego niemieckość, było wprowadzenie w 1887 roku we wszystkich szkołach średnich guberni bałtyckich rosyjskiego jako języka wykładowego. W 1889 roku wprowadzono zmiany w ustawie z 1820 roku, regulującej ustrój i działanie Uniwersytetu w Dorpacie. Zmieniono na wzór pozostałych uczelni w Imperium sposób wyboru rektora, zlikwidowano sąd uniwersytecki i związane z Wydziałem Prawa stanowisko syndyka, a studentom zakazano noszenia oznak korporacyjnych i nakazano noszenie mundurów. W 1889 roku zmieniono nazwę miasta na Jurjew, a sama uczelnia stała się Imperatorskim Uniwersyte-tem Jurjewskim.

Akt zmiany dał początek drugiemu okresowi istnienia wszechnicy dorpackiej pod carskim panowaniem – rosyjskiemu. Choć z jednej strony starano się przekształcić Uniwersytet w Dorpacie w uczelnię typowo rosyjską, to jednak władzom carskim nie udało się zniszczyć ducha dorpackiej autonomii. Wynikało to z faktu, że trzon kadry akademickiej uniwersytetu stanowili profesorowie o poglądach liberalnych i wolnościowych. Przykładem trwałości

¹² Ibidem, s. 57.

dorpackiej wolności i niezależności był fakt, że nawet w okresie jurjewskim przyjmowanie w jego mury osób niemiłe widzianych np. na Uniwersytecie w Petersburgu było czymś naturalnym. Wspominał zresztą o tym w swoim pamiętniku S. Stempowski, który pisał: „Władze uniwersytetu przyjmowały literalnie wszystkich, nawet najbardziej skompromitowanych politycznie ludzi. Można było powiedzieć, że wśród Rosjan w Dorpacie co trzeci student był przestępcą politycznym”¹³. Najjaskrawszym przykładem „politycznego” studenta, który bez trudu mógł zdobyć wykształcenie nad Embachem, do dziś pozostał Dymitr Iljicz Uljanow – młodszy brat Aleksandra i Włodzimierza. To właśnie między 1889 a 1914 rokiem na Wydział Prawa wówczas już Uniwersytetu Jurjewskiego przeniósł się, z Petersburga, zagrożony procesem przyszły prezydent RP, Władysław Raczkiewicz. Niekorzystny dla Rosji rozwój wypadków w pierwszej wojnie światowej położył ostateczny kres carskiemu panowaniu w Tartu, a sama uczelnia została ewakuowana do Woroneża. Zresztą do dziś funkcjonuje tam Woroneski Uniwersytet Państwowy, nawiązujący do tradycji dorpackich.

2. Uniwersytet w Dorpacie i jego Wydział Prawa na tle systemu szkolnictwa wyższego w carskiej Rosji

W carskiej Rosji studia prawnicze, obok medycyny, były jednym z dwóch najpopularniejszych kierunków wybieranych przez kandydatów na uniwersytety. Według statystyk, w latach 1880, 1885, 1899 i 1912 przyszli juryści mieli stanowić odpowiednio: 22,3%, 30,2%, 43% i 38,3%¹⁴ wszystkich żaków w Cesarstwie Rosyjskim. Same wydziały prawa swoją strukturą nie różniły się od pozostałych. Na ich czele stali dziekani, mający do pomocy prodziekanów. Ich kompetencje zależały od aktualnie panującego reżimu prawnego. Ciałem kolegialnym wybierającym dziekana były Rady Wydziałów, a po roku 1889 (w Dorpacie, w Rosji od 1884) uprawnienie to przekazano kuratorom okręgów naukowych¹⁵. Zakres kompetencji rad wydziałów był różny. W zależności od obowiązującej w danym czasie tzw. ustawy uniwersyteckiej miały one bardzo szeroki zakres działania lub, w pewnych okresach, pełniły jedynie funkcje fasadowe. Jednak część ich uprawnień była stała. Głównie dotyczyło to spraw związanych z programem nauczania, oceną wybitnych prac dyplomowych i nadawaniem tytułów naukowych. Katedry istniały w ramach struktury wydziału. W Dorpacie ich liczba zależała od okresu. Znaczny ich przyrost na-

¹³ S. Stempowski, *Pamiętniki 1870–1914*, Wrocław 1953, s. 100.

¹⁴ S. Kassow, *Students, Professors, and the State in Tsarist Russia*, London 1989, s. 25.

¹⁵ Z. Bednarski, *Polacy na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Dorpackiego w latach 1802–1889*, Olsztyn 2002, s. 39.

stąpił wraz z rusyfikacją uczelni. W ten sposób do wspomnianych już Katedr Prawa Prywatnego i Rzymskiego, Prawa Zwyczajowego, Prawa materialnego i proceduralnego prowincji Livonii, Prawa materialnego i proceduralnego Estonii i Finlandii, Historii i Prawa Politycznego po 1889 roku dodano jeszcze pięć, w tym m.in. Katedrę Rosyjskiego Prawa Państwowego i Katedrę Historii Prawa Rosyjskiego. Dla porównania, w tym samym okresie w ramach Wydziału Prawa Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego działały: Katedra Encyklopedii Nauk Prawnych i Politycznych, Katedra Prawa Rzymskiego, Katedra Prawa Państwowego, Katedra Prawa Cywilnego, Katedra Procesu i Postępowania Cywilnego, Katedra Prawa Policynego, Katedra Ekonomiki i Statystyki, Katedra Historii Prawa Rosyjskiego, a także jako jedyna w całym cesarstwie Katedra Historii Prawodawstw Słowiańskich¹⁶.

Do obowiązków studentów należały oczywiście nauka i zdawanie egzaminów. W Dorpacie dopiero po 1889 roku ujednolicono na wzór ogólnorosyjski system zaliczania etapów studiów. Od tego czasu studenci byli zobligowani do zaliczania półroczy i egzaminów półkursowych, a sam egzamin magisterski zdawany był przed państwową komisją. Nie udało się natomiast władzom zunifikować stopni studenckich. Aż do ewakuacji do Woroneża studenci w Dorpacie (podobnie jak w Warszawie) dzielili się na kandydatów i rzeczywistych, a nie na studentów pierwszego i drugiego stopnia.

Zakres treści wykładanych na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Dorpacie różnił się w zależności od okresu. Po reaktywacji uczelni w 1802 roku główny nacisk kładziono na przedmioty klasyczne. Pod koniec XIX wieku jeden z Polaków studiujących prawo w Dorpacie – Henryk Kon – późniejszy redaktor międzywojennego „Przeglądu Prawa Handlowego”, na pierwszym roku (tj. na przełomie lat 1887/1888) zdał egzaminy z następujących przedmiotów: Instytucje prawa rzymskiego, Podstawy prawa rzymskiego, Podstawy prawa niemieckiego, Podstawy prawa rosyjskiego, Organy konstytucyjne i prawo państwowe prowincji wschodnich, Historię prawa prowincji (Ostlandii i Livonii – przyp. autora)¹⁷. Na drugim roku zdał egzaminy z: Prawa pandektowego, Teorii niemieckiego prawa prywatnego, Rosyjskiego prawa prywatnego, Teorii procesu cywilnego, Teorii prawa karnego i Teorii procesu karnego¹⁸. W kolejnych zaś latach zdał: Konwersatorium z prawa pandektowego, Prawo prywatne prowincji, Filozofię prawa, Procedurę karną prowincji, Rosyjskie prawa karne, Rosyjską procedurę cywilną, Rosyjską procedurę karną, a także Prawo narodów¹⁹. Ponadto, na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Dorpacie wykładano

¹⁶ A. Bosiacki, *Wydział Prawa w latach 1869–1915*, [w:] *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszałtys, Warszawa 2008, s. 87–88.

¹⁷ Estońskie Archiwum Narodowe – Eesti Ajaloarchiiv Tartus (dalej: EAN), Fond (dalej: F) 9804.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

także protestanckie prawo kanoniczne, jednak sam Kon, jako starozakonny, był z uczęszczania na ten przedmiot zwolniony. Dla porównania, wspomniany już późniejszy Prezydent RP na wychodźstwie – Władysław Raczkiewicz – do 1911 roku odbył kursy i pozytywnie zdał następujące przedmioty: Historię prawa rosyjskiego, Ekonomię, Historię i filozofię prawa, Prawo finansowe, Rosyjskie prawo państwowe, Prawo policyjne (administracyjne), Ekonomię i Podstawy prawa rosyjskiego, Prawo rzymskie, Statystykę, Prawo kościelne, Prawo narodów²⁰. W przypadku Raczkiewicza należy jeszcze raz nadmienić, że nie studiował on w Dorpacie od pierwszego roku, tylko przeniósł się na tamtejszy uniwersytet z Petersburga, gdzie studiował w latach 1904–1908.

3. Uniwersytet w Dorpacie i jego Wydział Prawa a Polacy

W dotychczasowych pracach dotyczących roli, jaką odegrał Dorpat w kształtowaniu się polskich elit międzywojennych zawsze pisano o tamtejszym uniwersytecie jako integralnej całości. Zarówno S. Isakow, jak i J. Lewandowski traktowali przynależność do danego wydziału czysto administracyjnie²¹. Dla nich najważniejszy był Dorpat. Miasto szczególne, o specyficznym statusie, gdzie mogli rozwijać się wybitni Polacy. Bez strachu przed carską administracją. Według badaczy zajmujących się tematem, w latach 1802–1918 w Dorpacie miało studiować około 2 300 Polaków i stanowili oni około 10% całej populacji żaków grodu nad Embachem. Najpopularniejszym kierunkiem studiów wybieranym przez studentów narodowości polskiej były studia medyczne. Co zaś tyczy się pozostałych wydziałów, to proporcje były mniej więcej równe. Wśród najznamienitszych absolwentów Wydziału Prawa Uniwersytetu w Dorpacie i później Imperatorskiego Uniwersytetu Jurjewskiego było wielu, którzy istotnie zaznaczyli się w polskiej historii.

Najbardziej dziś znanym jego absolwentem był oczywiście Władysław Raczkiewicz. Mąż stanu, działacz niepodległościowy, polonijny, w okresie międzywojennym pełnił m.in. funkcję ministra spraw wewnętrznych, a także wojewody wileńskiego, pomorskiego i nowogórskiego. Ponadto, był posłem na sejm RP. Po wybuchu drugiej wojny światowej znalazł się we Francji, gdzie został wyznaczony na stanowisko prezydenta RP. Funkcję głowy państwa sprawował do śmierci w 1947 roku.

Innym znanym prawnikiem – dorpatczykiem, był konstytucjonalista prof. Wacław Komarnicki. W okresie międzywojennym profesor Wydziału Prawa Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, działacz narodowy, poseł na sejm RP.

²⁰ EAN, F: 402, Zaświadczenie nr 398 z kwietnia 1911 r.

²¹ Zob. *Uniwersytet w Tartu a Polacy – Rola dorpatczyków w polskiej nauce, kulturze i polityce w XIX i XX wieku*, red. S. Isakow, J. Lewandowski, Lublin 1999.

Autor licznych publikacji z prawa konstytucyjnego. Analizował nie tylko polskie rozwiązania ustrojowe. Pod koniec lat trzydziestych XX wieku napisał książkę *Nowy ustroj państwowy Związku Sowieckiego*, gdzie w sposób dość brutalny rozprawił się z tzw. konstytucją stalinowską. To właśnie ta publikacja miała być przyczyną jego kłopotów po wkroczeniu Armii Czerwonej na Kresy Wschodnie we wrześniu 1939 roku. Po aresztowaniu przebywał w obozie w Kozielsku, a następnie w Griazowcu koło Wołogdy i w moskiewskim więzieniu. Został z niego zwolniony dopiero po trzech miesiącach od podpisania układu Sikorski-Majski wskutek interwencji brytyjskiego MSZ. W Londynie objął tekę ministra sprawiedliwości z ramienia Stronnictwa Narodowego. Miał duży wpływ na ostateczny kształt dekretu o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne z 30 marca 1943 roku²².

Bardzo ciekawą postacią był przywoływany wcześniej Gustaw Manteuffel, kurlandzki ziemianin, wywodzący się w linii prostej od rycerstwa inflantckiego²³. Człowiek renesansu. Wydział Prawa Uniwersytetu w Dorpacie ukończył w 1869 roku po pomyślnym złożeniu egzaminu magisterskiego. Następnie skupił się na działalności na rzecz Inflant. Nie sposób wymienić wszystkich jego osiągnięć i prac. Był m.in. autorem przekładu prawa uwłaszczeniowego na język łotewski, spisał łotewskie pieśni i legendy ludowe. Ponadto wydał wiele prac z prawa, historii, etnologii, literatury, a nawet udzielał się jako krytyk muzyczny. Jego, przytaczana już w niniejszym tekście, książka *Z dziejów Dorpatu i byłego Uniwersytetu Dorpackiego* do dziś jest skarbnicą wiedzy na temat studiów i życia nad Embachem w XIX wieku.

Wcześniej wymienieni byli jednymi z wielu polskich prawników, którzy opuścili mury Uniwersytetu w Dorpacie. Wymieniać można ich w nieskończoność. Poza Raczkiewiczem, Manteufflem i Komarnickim należy wspomnieć też o Józefie Weisenhoffie, prawniku i autorze innej ważnej pozycji opisującej życie i studia w Dorpacie – *Wspomnienia z Dorpatu*. Ponadto, wydział ten ukończył Michał Kulczycki – adwokat warszawski, powojenny prezes Naczelnej Rady Adwokackiej, przywołany już Henryk Kon vel Sawicki – redaktor przedwojennego „Przeglądu Prawa Handlowego”, czy Władysław Sołtan – minister spraw wewnętrznych w rządzie Władysława Grabskiego, a także wielu innych.

Ważną rolę w kształtowaniu się patriotycznych postaw wśród polskiej młodzieży uczącej się w Dorpacie odegrały polskie zrzeszenia i korporacje studenckie. Najślynniejszym z nich był Konwent Polonia założony w 1826 roku przez

²² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 31.03.1943 r. o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne (Dz. U. z 1943 r. Nr 3, poz. 6).

²³ Zob. J. Bardach, *Gustawa Manteuffela związki z Józefem Ignacym Kraszewskim*, [w:] *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*, red. W. Sudnik, Warszawa 2004, s. 68–93.

siedemnastu żaków pochodzących z Wilna. Organizacja ta przechodziła różne koleje losu. Do powstania listopadowego konwent działał legalnie. Później został rozwiązany. Następnie działał półlegalnie lub funkcjonował jako koło miłośników przyrodoznawstwa. Determinacja z jaką starano się utrzymać „Polonię” przy życiu najlepiej pokazuje, jak istotną rolę konwent ten odgrywał w świadomości studiujących w Dorpacie Polaków. Dopiero po rewolucji 1905 roku Konwent Polonia został w pełni legalnie reaktywowany. Po 1918 roku najpierw został przeniesiony do Wilna, a po drugiej wojnie światowej do Gdańska, gdzie działa do dziś. Do podstawowych celów statutowych „Polonii” należało m.in. łączenie młodzieży z różnych stron kraju, rozwijanie wiedzy o Polsce i jej historii, czy integrowanie młodzieży z różnych dzielnic dawnej Rzeczypospolitej. Konwent Polonia posiadał własną bibliotekę, a także organizował szereg spotkań, które miały pomóc w realizacji założonych zadań. Oprócz „Polonii” w Dorpacie działało jeszcze kilka polskich organizacji studenckich, np. arystokratyczna „Fryczarnia”, a po przeciwnej stronie – grupujące biednych, bezdomnych i pogardzających wszelkimi konwenansami, „Chmielnikarnia” i „Boguślarze”. Dość duże znaczenie wśród polskich studentów, zwłaszcza tych uboższych, miała Polska Kasa Samopomocy Studenckiej, działająca między 1905 a 1914 rokiem i oferująca nisko oprocentowane pożyczki.

4. Zakończenie

Dzisiejsze Tartu jest miejscem szczególnym. Nie ma chyba drugiego tak zapomnianego, a zarazem tak istotnego dla Polaków ośrodka akademickiego. Pamięć o Dorpacie trwa wśród nielicznych badaczy tematu i wśród rodzin dawnych, nieżyjących już, absolwentów. Brakuje wiedzy o tym mieście w powszechnej świadomości Polaków. Dziś, gdy myślimy Estonia, wyobrażamy sobie odległy, zimny kraj na krańcu Europy. Tymczasem jeszcze sto lat temu dla wielu Polaków był to naturalny kierunek podróży w celu podjęcia studiów. Pamięć o Dorpacie i polskich absolwentach tamtejszego Wydziału Prawa wymaga odświeżenia. Przede wszystkim dlatego, że wiele z tych osób zostało ukształtowanych jako obywatele właśnie w Dorpacie. To dzięki studiom w tym mieście stali się kim się stali. Nawet jeśli nie byli mężami stanu i wybitnymi naukowcami, to byli bardzo dobrymi prawnikami po bardzo dobrych studiach. W II RP dorpatczykiem wypadało być. Określenie to oznaczało osobę solidnie wykształconą pod każdym względem. Powodzenie projektu niepodległej Polski było w dużej mierze zasługą absolwentów uniwersytetu w dzisiejszym Tartu.

Miejscowy oddział Estońskiego Archiwum Narodowego zawiera nieprzebrany materiał źródłowy na temat polskiej obecności w tym mieście. Na pewno wymaga on szczegółowego opracowania i opisanie. Kompleksowe badania

wymagają przede wszystkim środków i ludzi. Od historyków po tłumaczy mogących rozszyfrować odręczne rosyjskie pismo sprzed reformy alfabetu z lat 1917–1918.

Bibliografia

- Bardach J., *Gustawa Manteuffela związki z Józefem Ignacym Kraszewskim*, [w:] *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*, red. W. Sudnik, Warszawa 2004.
- Bień-Kacała A., Tarnowska A., Wacław Komarnicki, [w:] *Konstytucjonaliści Polscy 1918–2011 – Sylwetki uczonych*, red. A. Szmyt, P. Sarniecki, R. Mojka, Warszawa 2012.
- Bosiacki A., *Wydział Prawa w latach 1869–1915*, [w:] *Zarys dziejów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008.
- Donnert E., *Die Universität Dorpat-Jurev 1802–1918 – Ein Beitrag zur Geschichte des Hochschulwesens in den Ostseeprovinzen des Russischen Reiches*, Frankfurt am Main 2007.
- Isakow S., *Związki Uniwersytetu w Tartu ze sprawami polskiej kultury i państwowości 1919–1940*, [w:] *Uniwersytet w Tartu a Polacy – Rola dorpatczyków w polskiej kulturze, nauce i polityce w XIX–XX wieku*, red. S. Isakow, J. Lewandowski, Lublin 1999.
- Janicki A., *Polskie organizacje studenckie na Uniwersytecie w Dorpacie*, [w:] *Uniwersytet w Tartu a Polacy – Rola dorpatczyków w polskiej kulturze, nauce i polityce w XIX–XX wieku*, red. S. Isakow, J. Lewandowski, Lublin 1999.
- Kassow S., *Students, Professors, and the State in Tsarist Russia*, London 1989.
- Lewandowski J., *Historia Estonii*, Wrocław 2002.
- Manteuffel G., *Z dziejów Dorpatu i byłego Uniwersytetu Dorpackiego*, Warszawa 1911.
- Schiller J., *Universitas Rossoica – Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008.
- Stegner T., *Pastorzy Królestwa Polskiego na studiach teologicznych w Dorpacie w XIX wieku*, „Studia i Materiały Wydawnictwa Naukowego Semper”, z. 1, Warszawa 1993.
- Stempowski S., *Pamiętniki 1870–1914*, Wrocław 1953.
- Wróblewski B., *Ideologia korporacyj akademickich*, Wilno 1928.